

LITE HISTORIA OM STENSJÖ BY OCH DESS LANDSKAP

En död hamlad ask vid Stensjö som låter fantasin skena.

Christer Ek

Om man sammanfattningsvis skall beskriva landskapet kring Stensjö bör man dela in historien i två skilda delar.

Den första delen är berggrunden som tillkom för cirka 1800 miljoner år sedan. Vilken bergart och dess sammansättning har betydelse för växtlighetens mångfald och även odlingens förmåga. Sedan är det istiden som har skapat landformer och olika jordarter som ger dess förutsättningar för människan.

Den andra delen handlar däremot om de senaste femtusen åren som människan varit bonde. Tidigare var människorna kringströvande jägare och fiskare med tillfälliga bosättningar. Så småningom lärde sig människorna att bruka jorden och man skaffade sig olika tamdjur som gav mat och mycket annat. Så det är människan tillsammans med djuren som nyttjat och format landskapet kring Stensjö by. Det är bondens hävd av marken som blivit drivkraften bakom detta vackra vidunderliga landskap.

Kulturlandskap i Stensjö by

LITE GEOLOGI KRING STENSJÖ BY

Om vi tar det från allra första början så bildades urberget som Stensjö vilar på för cirka 1800 miljoner år eller 1,8 miljarder år. Det är graniten som dominerar kring Stensjö, en bergart som består av mineralerna fältspat, kvarts, och glimmer. Bergarten är för det mesta är rätt sur och näringsfattig med därtill en fattig flora.

Dock finns det vissa stråk i naturen med basiska och näringsrika bergarter som gynnar både flora, fauna och odling. Ett samlingsnamn för dessa basiska bergarter är *grönsten*. Det finns ett ganska stort grönstensområde som sträcker sig från Bråbygden och ut i Virbotrakten. I den östra delen av Stensjö kan man se en påverkan av denna grönstensförekomst. Man ser det framförallt på den rikare floran. Men det är inte enbart bergarten som avgör floran, utan även den gamla markhävden från bonden och han djur som påverkat floran och naturen med en större mångfald.

För cirka 200 miljoner år sedan var det stora tektoniska rörelser i berggrunden. Och därmed bildades det sprickzoner och förkastningar i urberget. Även i dessa trakter finns spår i berggrunden och topografin. Just här i Stensjö-by finns en sprickzon med början vid Virbo och som fortsätter in i landet. Man kan ana en liten dalgång där Virån rinner ner mot havet. Och man kan säga att förutsättningarna för Viråns flöde som passerar Stensjö skapades i just dessa sprickzoner som bildades för cirka 200 miljoner år sedan. Man måste tillägga att det funnits flera tillfällen i vår geologiska historia vi haft tektoniska rörelser i vår berggrund som förändrat topografin.

Virån

Studerar man den norra kommundelen så finner vi dessa mer tydliga sprick- och förkastningszoner med stora sprickdalar med en hel del djupa klarvattensjöar. Detta tydliga sprickdalslandskap fortsätter långt upp utmed hela Sveriges ostkust. Vi hoppar fram i vår geologiska historia med ett jättekliv och stannar till för cirka 120 000 år sedan. Då började den senaste istiden. Den tog sin början längst uppe i norr och drog sig sakta majestätiskt neråt. Slutligen täckte isen hela Norden, norra Tyskland, Baltikum, västra Ryssland, stora delar av Brittiska öarna och nästan hela Nordamerika. Då hade inlandsisen sin maximala utbredning. Denna tidpunkt var för cirka 20 000 år sedan. Så i hela 100 000 år växte inlandsisen till denna jätteis som var mellan en och tre kilometer i tjocklek. Man räknar med att isen täckte cirka en tredjedel av jordens landyta då. Idag så täcker landisarna ungefär en tiondel av jordens landyta. Havsnivån var då cirka 100 meter lägre än nuvarande beroende på att så stora vattenmängder var bundet i inlandsisen. Man kunde till exempel gå torrskodd över engelska kanalen. Men för 20 000 år sedan började klimatet långsamt bli varmare och denna mäktiga inlandsis började sakteliga smälta och dra sig tillbaka. Detta skedde i mycket långsam takt. Ibland stannade avsmältningen upp då vi fick tillfälliga kallare perioder. Men långsamt fick vi ett tillstånd där avsmältningen var större än isbildningen. Så för cirka 14 000 år sedan blev det isfritt i Skåne medan det tog ytterligare 2000 år innan det blev isfritt i dessa trakter. Så det tog ungefär tvåtusen år för inlandsisen att smälta dessa cirka 35 mil.

Givetvis finns det spår av issmältningen här i byn. Den typiska moränen finns det gott om här kring Stensjö. Vår vanligaste jordart med olika storlekar från urberget. En produkt av den mäktiga tunga inlandsisen som malde sönder berggrunden när den förflyttades sig. Flera större flyttblock som inlandsisen lämnat efter sig i området vittnar om detta.

Moränmark där havet svallat marken med urberget i dagen. Idag hagmark.

Något som har haft stor betydelse för landskapets utformning är när inlandsisens smältvatten fyllde på Östersjöbäckenet. Det första stadiet i Östersjöns historia kallas för Baltiska issjön. I dessa trakter så sträckte sig Baltiska issjön hela 100 meter över nuvarande strandlinje. Stensjö by är beläget cirka 20 meter över havet vilket innebär att marken är starkt påverkad av Baltiska Issjöns vatten och vågor för cirka 12000 år sedan. Det visar sig tydligt här med flertalet hållmarker där urberget ligger blottat. Och det svallade materialet som Baltiska issjöns vatten förde med sig hamnade naturligtvis i svackor och de lägre delarna i landskapet. Och det är här odlingsmarken finns. Inte bara i Stensjö utan överallt i landskapet som ligger under den så kallade Högsta Kustlinjen. Det finns även isälvsmaterial i närheten. Det är Tunaåsen som letar sig fram till byns ostliga del invid Virån.

TÄNK VAD POLLENKORN KAN BERÄTTA

För att få reda på hur vegetationen såg ut runt Stensjö tillbaka i tiden har den närliggande sjön Stärringen varit en pusselbit. I sjöns sediment och gyttja har man ett historiskt arkiv. Det är pollen från växter som genom årtusenden ansamlats på sjöns botten och blivit gyttja tillsammans med annat organiskt material. Eftersom pollenskalen är hårda och inte förstörs i sjöns botten, kan man med hjälp av dem identifiera olika växtarter. Åldern kan man också kartlägga beroende på vilket djup man tagit pollenprover i sjöns gyttjelager. Det är pollenkorn från tusentals år med olika utseende för varje art som är lagrade i sjöns botten.

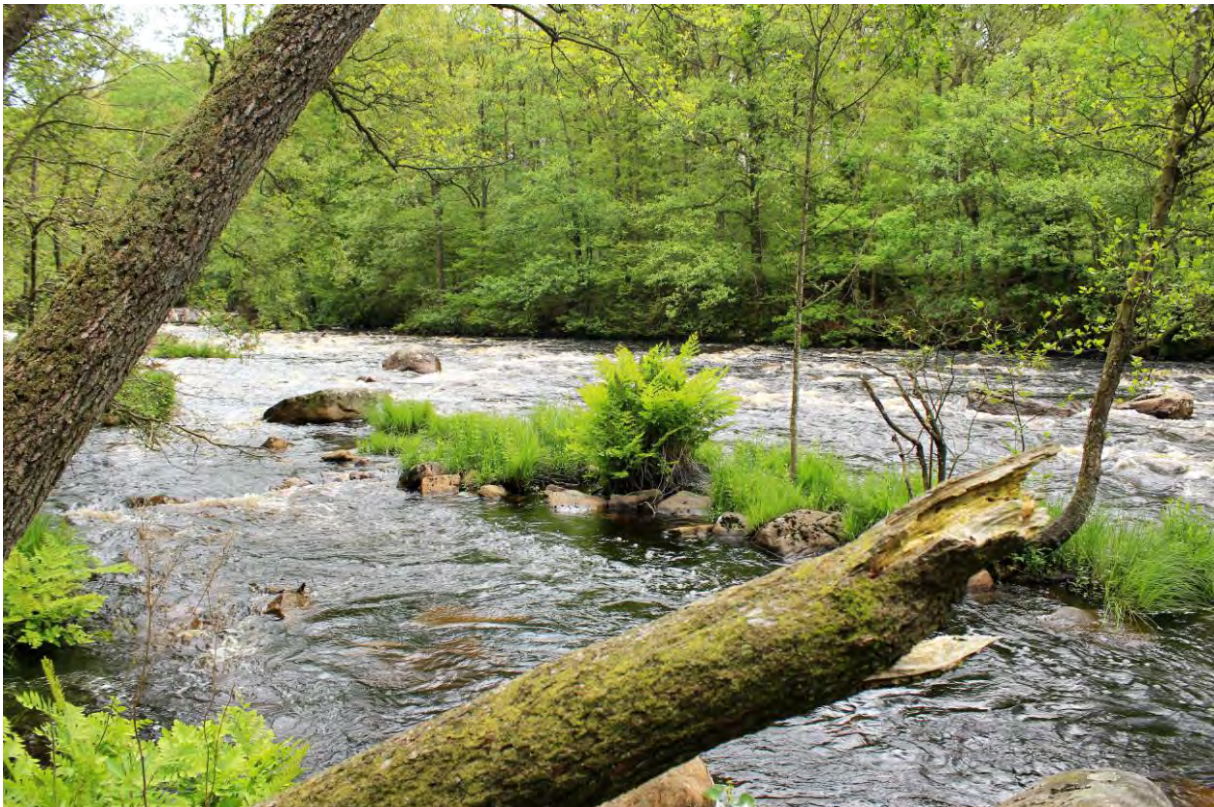
Sjön Stärringen vid Stensjö är ett historiskt arkiv

När de första bönderna kom till Stensjö under den yngre stenåldern (5500-3800 år sedan) för att röja mark, hade skogen redan funnits där i flera tusen år. Det var en högväxande ädellövskog med ek, alm, lind och ask, medan hasseln i regel växte som undervegetation. På de torrare och magrare områdena fanns björk, tall och en. Man kan säga att de första bönderna mötte en modern lövskog liknande den i östra småland beträffande artsammansättningen. Det var höga lövträd med lite ljusinsläpp vid marken. Där trivdes säkerligen murgrönan och flera andra arter.

Vi hade ett betydligt varmare klimat då, som skapade dessa ädellövskogar och också ett rikare djurliv som gynnades av det varmare klimatet. Exempelvis fanns både kärrsköldpadda och uroxe i faunan.

Den biologiska mångfalden var otvetydigt stor. Man kan genom dessa pollenanalyser se att det för 5000 år sedan var just ädellövskogar som dominerade kring Stensjö by. Lite kuriosa är att ormbunken kungsbräken finner man sporer av i sjön Starringen. Den finns fortfarande kvar i området fast lite längre nedströms utmed Virån. Men att den fanns här för cirka 5000 år sedan är lite hisnande. Dessa lövskogar dominerade landskapet i flera tusen år med en stor variation av markflora. Under våren var marken solbelyst och en varierad markflora poppade upp innan lövverken slöt sig.

Det var säkert ett jungfruligt landskap som mötte de första människorna som kom hit till dessa trakter. Man kan tänka sig att just här vid Stensjö var det extra gynnsamt med Virån som mynnade ut i havet strax nedan byn. Havsnivån befann sig då inte långt ifrån nuvarande by. Tänk är detta landskap med ädellövträd och ån som mynnar ut i en havsvik. Säkert gynnsamt för jakt och fiske och även då botsättning.

Det var ädellövskogar och vatten som gav människan livsrum

LITE HISTORIK FRÅN JÄGARE TILL BONDE

STENÅLDERN 12000 – 3800 ÅR SEDAN

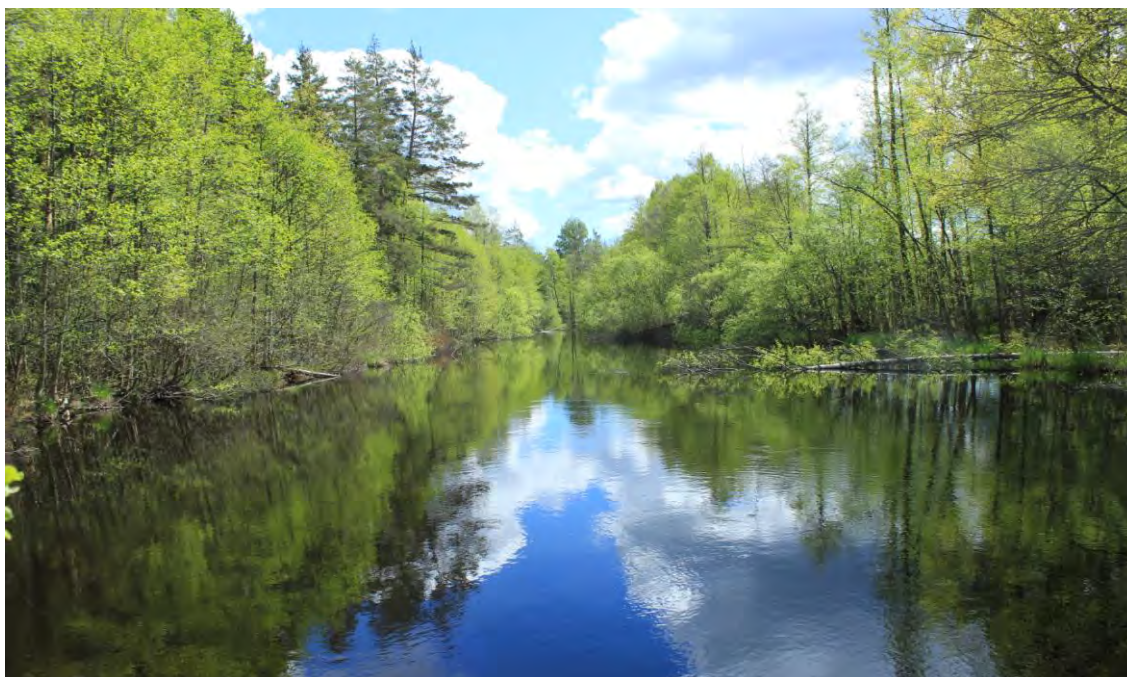
De första tecknen på åkerbruk under stenåldern kring Stensjö.

Sedan inlandsisen dragit sig tillbaka för cirka 12000 år sedan kom jägare och samlare hitvandrande från söder. Man kan säga att det var ett s.k. nomadfolk som drog omkring och bosatte sig tillfälligt där det var gynnsamt att leva. Samtidigt blomstrade avancerade jordbrukskulturer i andra delar av världen. Några spår efter dessa kringflyttande jägare, fiskare, samlare finns inte idag i dessa trakter. I början var det ett kargt landskap och säkert ett strävsamt liv, åtminstone i början efter issmältningen. Man uppskattar befolkningen under denna tid till cirka 20 000 invånare i hela landet.

Med tiden blev klimatet snabbt mycket varmare i Sverige. Redan för cirka 8000 år sedan hade vi ett maritimt klimat där det gavs goda möjligheter för människan att leva ett någorlunda drägligt liv. Vi hade väldiga lövskogar och god tillgång på vilt. Fisket var säkert givande och naturens överflöd räckte gott till de människor som fanns här då. Och kanske var platsen där Stensjö by nu ligger ibland en tillfällig boplats där människor levde på jakt, fiske och samlande. En idealisk plats för dessa människor när de slog sig ner här.

Man säger att bondens tid i södra Sverige började för cirka 5000 år sedan, men det varierar för olika delar av landet, och i början var jordbruket endast ett komplement till dåtida fångst- samlarkultur. Men successivt började man övergå från ett nomadliv till ett mera stationärt liv där man började med enklare odlingar och samtidigt skaffade sig husdjur. Man började röja och elda(svedjebruket) för att ge plats åt betesmark och pyttesmå odlingsytor.

De första sädeslagen som odlades i landet var primitiva typer av vete och korn (emmer och enkorn). De spår som finns av odling är förkolnade sädeskorn och avtryck av sädeskorn i keramik. Sedan kan man studera sädeskornens pollen på sjöbottnar och mossar.

Det var lövrika ädellövskogar som mötte människorna under stenåldern

Man kan säga att grunden till ett öppet landskap läggs under denna tid. Under stenålderns senare del ökar bundenheten till platser vilket medför nya sociala mönster. Man bygger gravanläggningar som stärker sambandet med territoriet och släkter. Det är hållkistor, dösar och gånggrifter som visar var våra första bönder levde och verkade.

Här kring Stensjö har man funnit tecken på mänsklig påverkan på skogarna redan för 4500 år sedan. Det är kolpartiklar i sjön Starringen som vittnar om röjningsbränder här, och förmodligen då tidiga bosättningar. Samtidigt ser man en minskning av de stora lövträden medan hassel och björken ökar. Det finns inget pollen av vete från denna tid, men däremot finns pollen från olika gräsarter och örterna svinmålla, gråbo, ängssyra, gul- och vitmåra. Vilket tyder på att skogen röjdes och hölls öppen genom bete av djur. Skogen och de öppna markerna växlar snabbt och man kan anta att denna tidiga bondekultur växlade sina beten och åkrar. Man flyttade säkert också då markerna utarmades efter några års bruk. Under slutet av stenåldern ökar svedjebruket och olika örter ökar också, däribland nässlor.

Gemensamt för denna tid är att de höga ädellövträden minskar medan björken och aspen ökar. Dessa träd är så kallade pionjärträd d.v.s. de växer upp först efter en röjning, brand eller åkerbruk.

Gammal hävdad mark i Stensjö

BRONSÅLDERN

3800 – 2500 år sedan

Bronsåldern kring Stensjö lämnade efter sig en del nyheter. Det första pollenet från korn och vete landade för cirka 3000 år sedan i sjön Stärringens sediment. Sädesslagen kanske fanns tidigare. Men just kring sjön kom de hit för cirka 3000 år sedan. Klimatet var fortfarande mycket mildare än idag, men det skulle långsamt bli kallare under slutet av denna period. Men det var fortfarande tillräckligt varmt för att djuren kunde gå ute året om.

Under bronsåldern utökades husdjuren med häst och senare med även höns. Fortfarande gällde "röjgödslingsprincipen" inom åkerbruket, d.v.s. man röjer och bränner för att sedan odla under några år.

Man vet att under bronsåldern ökade de öppna markerna ytterligare. Det är alltså i slutet av stenåldern och in i bronsåldern som omvandlingen av skogens struktur börjar. Det tidigare slutna skogslandskapet skiftade karaktär till ett mer öppet landskap, genom att bonden skapade små åkrar men framförallt var det bondens djur som skapade det mer öppna landskapet med sitt skogsbetande. Djurhållningen var bondens huvudnäring och därmed var det betesmarkerna som överlägset dominerade landskapet. Åkerarealen var försvinnande liten.

Vi fick ett öppnare skogslandskap med betande djur

Vi kan nu se begynnelsen till ett fast organiserat samhälle. Gravrösen uppfördes vid boplatserna. De tolkas som territoriumsmarkeringar och även gravar till de främsta i släkten. De människor som var lägre ner i hierarkin blev begravda i oansenliga gravar. Spår av dess andliga liv finns kvar genom hållristningar, skålgropar m.m.

Fynd från boplatser är skärvtenshögar och stora mängder av keramik och redskap. Både björken och aspen ökar under denna tid. Björkpollen var tidvis under denna tid så pass allmän att den t.o.m. var vanligare än under 1800-talets Småland. Även kolpartiklarna är under denna tid mycket höga. Speciellt från 3800 och cirka 300 år framåt var det mycket höga kolhalter. Det var lika mycket som under 1300-talet då Stensjö-by nämns första gången i skrift. Det är alltså under sen stenålder och in i bronsåldern som den stora omvandlingen av skogens struktur börjar. Artrikedomen bland örterna ökar nu under bronsåldern. Speciellt örter på kulturpåverkad mark. Nu finns nässlor, syror, skräppor, brunört, mårör, kovall och brudbröd runt sjön.

Man finner också under denna tid växter som är anpassade till betande djur. Växter med låga markrosetter och som tål betestryck. Även idag kan man i Stensjö by se skillnaden i växtarkitekturen där djuren betar eller där djuren inte kommer åt.

Backklöver som gynnas av hävd finns i Stensjö

JÄRNÅLDERN 2500 – 1000 år sedan Kalla vintrar och nu börjar ängsbruksepoken

Antalet människor som uppehöll sig i landet vid järnålderns början uppskattar en del experter till cirka 200 000.

I järnålderns början fick vi i norra Europa se en klimatförsämring med ett kallare klimat i antågande. Somrarna blev regnigare och vintrarna kallare. För bonden och jordbruket innebar det en radikal förändring. Nu blev man tvungen att ställa in djuren istället för att kunna ha dem ute året om. Det krävs högre temperatur för att gräset skall växa året om. Det blev naturligtvis besvärligare för bonden med kallare klimat och att behöva ha djuren inne under vintern, men det var också fördelar. Främst att man kunde börja använda stallgödseln på åkrarna. Det blev möjligt att bruka åkrarna under lång tid och därmed slapp man att utarma åkermarken. Människorna under denna tid övergick nu till lite mer åkerbruk då man kunde gödsla sina åkrar.

Men när bonden nu var tvungen att ställa inne sina djur blev det livsviktigt att skaffa vinterfoder. Och det var nu den så kallade omkring 2000-åriga ängsbruksepoken tog sin början i Sverige. Begreppet äng där bonden slog och bärgade sitt hö. Även lövtakten fick sin början under denna tid. Men fortfarande var djurhållningen viktigast och att skaffa vinterfoder till djuren var det bland det viktigaste för bonden.

En viktig sak var också att järnet gjorde entré vilket medförde att man fick tillgång till effektivare redskap i jordbruket. Framförallt kom långlien till under slutet av järnåldern.

Hemängen i Stensjö där det bedrivits slåtter sedan länge

Under järnåldern kan man säga att odlingslandskapet delades upp i två delar. Nämligen *inäga* och *utmark*.

Inägan bestod av de två funktionellt skilda markslagen, åker och äng.

Utmarken var lika med betesmarken eller skogen. Dock måste man göra ett tillägg här då även hagen ingick i utmarken. Hagen var ett markslag som från början var skogsbete för att stegvis övergå i hage.

Hagen med björkar som hamlats för länge sedan (Baggetorp)

Jordbruket fick nu ett uppsving i hela riket och även här men svedjebruket levde fortfarande kvar än. Man kan genom pollenanalyser se att det i början av järnåldern sker omfattande svedjebruk. Men det varierar mycket. Kanske beroende på att folket flyttar omkring. Under folkvandringstiden på 400–600-talet drabbades byn av stora förändringar. Ja hela östra Småland drabbades av stor politisk oro med folkflyttningar m.m. Detta medförde att Stensjö by delvis växte igen. Runt 700-talet började granen etablera sig här norrifrån. Trädet skulle komma att omforma stora delar av skogen. Granen är konkurrenskraftig och slår ut de flesta trädslag. Vad gäller trädfloran så kommer också boken söderifrån i början av vår tideräkning.

Medeltiden år 1000-1500-tal och vidare framåt Digerdöd och en agrar revolution.

Djurhållning och ängsbruket är fortfarande basen i lantushållningen.

Under medeltiden sker en mycket stark bebyggelseexpansion. Stora delar av Sverige koloniserar. Långt borta på utmarken bygger man egna hemman och nya byar uppstår. Man kan säga att under sen järnålder och tidig medeltid så kommer de flesta av dagens byar till.

Det svenska riket tog form med gemensamt försvar, lagstiftning, och skatter. Noteras kan att fornminneslagen kom till redan under 1500-talet.

Ur försvaret kom en ny samhällsklass till, nämligen adeln. Under medeltiden bildades socknar där befolkningen fick tillhörighet till sin kyrka. Kyrkan blev nu en stor maktfaktor i samhället, inte minst genom att man var en betydande markägare.

Under sen järnålder och tidig medeltid börjar en period i Stensjö som kännetecknas av en intensiv markanvändning. Den höga lövskogen röjs och betesarealen utökas.

Ådellövträden minskar drastiskt från sitt forna jag.

Under denna tid har man med hjälp av pollenanalyser funnit att omkring 900-talet ökade enen och rågen mycket kraftigt. Det visar på ett mycket öppet landskap kring Stensjö by.

Eken minskade också kraftigt under denna tid men har sedan dess hållit sig på en stabil nivå.

Granen tvingas nu tillbaka kring Stensjö. Det mest markanta är ökningen av enen som kräver öppna betesmarker. Vilket då visar på ett öppet landskap. Olika örter ökade och gräsmarken blev större. På åkrarna växer vid denna tid både vete och råg. Man kan nog säga att från 900-talet fram till 1300-talet var landskapet runt Stensjö som ljusast och det öppna kulturlandskapet hade sin höjdpunkt under denna tid.

Den absoluta toppen vad gäller öppna landskap kring Stensjö är kring 1050 enligt den pollenanalys som gjorts i sjön Starringen.

Granen en sentida invandrare

Bebyggelsen i Småland låg vid början av medeltiden grupperad i ganska stora byar. Men kolonisationen i Småland resulterade ofta i flera ensamgårdar. Och därmed finns stora variationer på bebyggelsen i landskapet. Gynnsamma odlingsförhållanden förde med sig en samlad bebyggelse med uppemot hela 20 gårdar, medan ensamgårdar låg utspridda där kargare förhållanden rådde. Det fanns alltså stora kontraster i bebyggelsens struktur.

Man har inte funnit några samtida bosättningslämningar från denna tid här i Stensjö. Men spåren efter människans påverkan av landskapet in i det medeltida Stensjö är tydliga.

I början av medeltiden till mitten av 1300-talet skedde en stor jordbruksutveckling. Därefter vidtog en period av tillbakagång och ödeläggelse. Efter 1300-talet sker en nedgång av de öppna markerna. Och en förbuskning med en återgång av granen syns tydligt i pollenanalyser. Orsakerna var bland annat digerdöden som drabbade Sverige kring 1350. En av de mest fasansfulla farsoter som drabbat Sverige, då en tredjedel av befolkningen dog i landet.

Sedan hade vi en tillfällig klimatförsämring som inträffade under 1500-talet som säkert bidrog till en tillbakagång. Perioden kallas idag för "*lilla istiden*".

Under 1600-talet blev byarna mer fast organiserade. Folkökningen var måttlig och behov av ny åkermark var inte så stor. Under samma tid bildades många gods. Det var främst i Skåne, Östergötland, Sörmland, och Uppland som adeln lade grunden till sina stora jordbruksegendomar.

I de småländska bygderna fanns vid 1500-talets slut cirka 10 000 gårdar. Och befolkningen uppgick till cirka 60-70 000.

I Sverige uppskattar man befolkningens mängd till
knappt 1 miljon under 1600-talet
drygt 1 miljon under 1700-talet
cirka 5 miljoner vid 1900-talet början

Vid medeltidens slut(1500-talet) fördelades jorden enligt följande i landet.
50 % var skattejord som ägdes av bönderna.
20 % ägdes av adeln(frälsejord).
20 % ägdes av kyrkan
Resten var kronojord(staten).

Fördelningen varierade dock starkt i olika delar av landet. Här i Småland var adelns frälsejord nästan 40 %. Och i dessa trakter var dess innehav ännu större.

Enbuskar har alltid funnits vid Stensjö

Århundraden efter 15–1600-talen är en tid av förändring. Det blir sammantaget mer skog och mindre öppna marker. Men trots detta så ökar åkerarealen till 7,44 hektar i Stensjö under 1700-talet. Granen ökar kraftigt, samtidigt som enen går tillbaka mycket. Så sammantaget kan man säga att under de cirka 5000 år som bonden funnits här så var nog den tidiga delen av medeltiden den tidsperiod som landskapet var som ljusast och mest öppet.

Den stor agrara revolutionen inleddes under 1700-talet. Man ville få ett effektivare jordbruk då bönderna i regel hade sina ägor fördelade i små brukningsenheter. Storskiftesförordningen 1757 syftade till att varje bonde skulle få sin mark fördelad på ett fåtal stora brukningsenheter. Storskifteskartor i hela landet vittnar om detta. Resultaten var dock inte tillfredställande utan år 1803 gjordes ett nytt försök att få större självständiga skiften.

Enskifte innebar att gårdarna skulle flyttas ut från byn och få sin jord sammanförd i ett skifte. För att detta skulle kunna genomföras måste marken också vara likartad. Så 1827 beslutades om laga skifte vilket innebar att även skogen skiftades. Detta fick stor genomslagskraft mot slutet av 1800-talet. Fast än idag finns det oskiftade byar kvar i landet.

Under 1800-talet hade "potätera, vaccinet och freden" bidragit till en stor befolkningsökning och behovet av mat steg ständigt. Rationaliseringar gjorde att många blev arbetslösa och en stor fattigdom infann sig hos proletariatet. Många tvingades att emigrera till Amerika. Enbart här i Stensjö emigrerade cirka 40 personer till Amerika. Begreppet torpare, backstugesittare och statare kom till under 1700-talet, och det var många ur de här klasserna om emigrerade.

Under dessa svåra tider startade den stora agrara revolutionen i Sverige som skulle förändra landskapets utseende och skapa ett välmående Sverige tillsammans med industrialiseringen. Störst betydelse hade stadgan om laga skifte som kom 1827. Ett intensivare jordbruk följde med nya kulturväxter, växelbruk, stenröjning, utdikning av våtmarker och mossar. Och i slutet av 1800-talet övergavs ängsbruket då vallodlingen infördes mer och mer. Dock fanns det stora variationer i landet och bygderna. Järnplogen och bättre redskap gjorde också sitt till. Vidare kom motordrivna fordon och konstgödsel som ökade avkastningen. Från början var det meningen att man enbart skulle försörja sin egen familj. Men krav på en ökad produktion kom från samhället genom ekonomiska och politiska styrmedel

Det är små magra åkrar i Stensjö

Kort historik om hur dagens Stensjö by växte fram

Stensjö by som det ser ut idag med sina byggnader och dess landskap formades under senare delen av 1700-talet för att få sin slutliga utformning under 1800-talet.

Själva byns byggnader och dess formationer är alltså inte så gamla, och dess ålderdomliga prägel har den fått på grund av att inga hus flyttades vid storskiftet 1792 och laga skifte 1851.

Den ursprungliga byn tror man låg vid Fårkullen nära undantagsstugan i anslutning till Kvarngärdet, som antagligen är den äldsta åkern vid Stensjö.

Men det är svårt att bestämma det ursprungliga då det funnits tillfälliga bosättare här för flera tusen år sen. Man har nere vid Kvarngärdet funnit en trindyxa och flintadolk vid jordbruksarbete under 1890-talet.

Förekomsten av sjönöten här i Viråsystemet kan ha lockat människor hit. Denna växt som idag inte finns i Sverige, men som förr användes som foder och mat, hade en av sina sista växtplatser här i Viråsystemet.

Det var först under medeltiden som det började bli en mer permanent bebyggelse här i Stensjö. Och det var ju främst under järnålderns senare del och under medeltidens början som våra byar och gårdar uppstod.

Första gången Stensjö by nämns vid skrift är 1351 och stavas då "Stenzö", den steniga ön. Förklaringen kan vara att den urgamla byn låg på den steniga ön som idag är Fårkullen. Den var tidigare omgärdad av vatten. Studerar man gamla kartor ser man att kullen då var omsluten av Viråns då två vattenvägar vid byn.

Om ägarna till gården finns följande uppgifter. 1391 var det Israel Birgersson som ägde Grönskog som även omfattade Stensjö by. Han var bror till den Heliga Birgitta och en av kungens mäktigaste män. Naturligtvis tillhörde han frälset.

Kvarngärdet

Därefter tillhörde gården genom arv Sturesläkten. Sedan tillföll gården Wasasläkten och slutligen till Gustav II Adolf.

Stensjö var uppdelat i två hemman, Stensjö 1 och Stensjö 2. 1 var ett skattehemman där bonden själv ägde gården och betalade skatt till staten medan 2 tillhörde adeln som arrenderade ut gården.

Under 1600-talet köpte fru Wendela Hammarsköld båda gårdarna, för att i början av 1700-talet sälja Stensjö by 1 som senare skulle bli nuvarande by. Hammarsköld behöll Stensjö 2 och av det hemmanets ursprungliga byggnader finns bara det s.k. "torpet" kvar. Det såldes till Stensjö by under 1860-talet. Stensjö 2 byggde en ny gård som ligger strax söder om byn och heter Svingen.

Något som är unikt med Stensjö by är att innan det såldes till Kungliga Vitterhetsakademien 1962 ägdes byn av samma släkt i sju generationer. Det gick till så här.

Det började med att änkan Elin Persdotter stod som ensam ägare vid början av 1700-talet. Sedan stod hennes andra man Erik Börjesson som ensam ägare till Stensjö 1. År 1720 köpte Erik Börjesson även hälften av Stensjö 2 och var nu trolig ensam ägare till nästan hela Stensjö. Detta var grunden till denna släktgård som genom arv och gårdsklyvningar gjorde att det bildades hela fem fastigheter samlade i samma släkt.

Noteras kan att 1740 fanns det tre bönder i byn av samma släkt, medan det 1814 fanns fem bönder och fastigheter. Alltså, ur ett hemman hade det skapats 5 separata gårdar där alla var släkt.

Och gårdarna fortsatte att vara i slakten genom fortsatt arv och släktköp ända till 1962, då en av arvingarna, Erik Stensjö ordnade så att det såldes till Vitterhetsakademien.

Bykärnan

Byn och åkern expanderar

Stensjö-by var i sin tidiga lina ett typiskt fattigt skogshemman. Arealen var stor, men åkerarealen var försvinnande liten.

Man kan anta att svedjebruket höll på länge. På svedjan såddes råg och rovor. Efter ett par år så var marken urlakad men kunde återupptas kanske efter ytterligare ett par år.

Bonden var i stor utsträckning djurhållare därför var slåttern mycket viktig då det var djurens vintermat. Slåttern förekom i begynnelsen på sankmarker och grunda igenväxta sjöar. Men även slätter på hårdvallsmark var viktig.

Noteras kan att 1538 skördade man hela 36 lass hö från byn. Men hur stora dessa lass var förtäljer inte historien.

Åkerytan började öka markant i slutet av 1700-talet och 1800-talet, samtidigt som befolkningen ökade inte bara i Stensjö utan i hela landet. Jordhungern var stor då matbehovet blev större och större med en ökande befolkning. Mer odlingsmark fick man genom åtskilliga sjösänkningar och dikningar av våtmarker. Vid mitten av 1800-talet fanns det i Stensjö-by 28 hektar åkermark, vilket får anses som mest i historien. Jämför det med de 1,7 hektar som fanns under 1500-talet.

Rödkullor som vårdar landskapet

Boskapsskötseln var som bekant av stor betydelse. Under sommaren gick djuren för det mesta på skogen, om de inte höll till på de steniga hagarna nära gården. Fast utmärkande för dessa hagmarker är att minsta lilla plätt där man kunde odla eller slåtra, där gjorde man det. Dessa små tegar som ofta låg mellan stenar och hållar var inhägnade och hade aldrig plöjts med järnplog. Det finns spår efter svaljordsbehandling här i Stensjö-by. Det betyder enkelt jordbruk och innebar att man antingen spadvände eller plöjde jorden med ett årder. Plogdjupet var ungefär 12 centimeter.

Man kan än idag ana spår av dessa små åkertegar. Ett litet dräneringsdike i mitten eller i kanterna. Eller kan man se små fornåkrar som små terrasser på Fårkullen.

Stensjös invånare ökade stadigt och under 1800-talets mitt var det en folkrik by med som mest ett 166 invånare fördelade på 24 hushåll. Den var livaktig och för att vara i dessa trakter en rätt burgen by kring sekelskiftet. För de som ägde sin mark ska man kanske tillägga. Det fanns sju bostadshus varav ett nu är borttaget. Inräknat är "Stensiögården" nordväst om bykärnan som uppfördes 1877. Noteras kan att nordväst om gården har också legat ett bränneri.

Det fanns förr två undantagsstugor varav en nu är borta. Dessa anlades under 1850-talet. Idag finns ett trettiotal byggnader kvar av byn medan det har funnits hela 60-tal byggnader när det var som mest.

Undantagsstugan som ligger på Fårkullen

Ett tegelbruk anlades också under 1850-talet i Forshagen av några som hette "Vikströmmarna" från Oskarshamn. Lera togs i Forshagen och Venerna. Lerblandningsmaskinen drevs av vattenkraft. Anläggningen togs ur bruk under sent 1800-tal.

Under 1800-talet uppfördes de stora logarna som finns idag. Reparationer och tillbyggen skedde också då. Skördarna blev större på grund av nyodlingar efter dikningar och flera sjösänkningar. Gårdens lador och de tiotal ängslador ute bland ängarna förslog inte längre utan man var tvungen att utöka utrymmet för vinterfodret. Den utformning byn har idag med byggnader och vägar fick det under slutet av 1800-talet och ända in på 1920-talet. Bl.a. vägen som går genom byn med ladugård och loge på sidorna anlades kring 1920.

Byns ålderdomliga struktur

Byn splittras inte

Som på alla andra ställen i Sverige skulle även storskifte ske i Stensjö by. Detta på grund av att gårdarnas ägomark var uppdelade i smålotter på olika ställen vilket gjorde jordbruket orationellt. Meningen var att effektivisera och förbättra jordbruket genom att samla ägorna i färre och större enheter.

I Stensjö fastställdes storskiftet 1815-16 men ägarna till Stensjö 1 blev missnöjda med markfördelningen gentemot Stensjö 2 och inledde en tvist. Missnöjet ledde till att Stensjö 1 inte genomförde nästa reform, laga skifte 1850. Tack vare detta fick alla gårdar ligga kvar i byn istället för att flyttas ut till nya skiften. Det var enbart Stensjö 2 som genomförde laga skifte.

Ägarna till Stensjö by 1 vägrade skriva under protokollet och man kan väl säga att det var olika kategorier människor som var ägare till de olika hemmanen.

Stensjö 1 var ägarna bönder som själva arbetade med gården medan Stensjö 2 ägdes av adeln vilka arrenderade ut sina marker. Så det var sociala klyftor som även låg bakom denna schism vilket ledde till att byn fick behålla sitt utseende.

Noteras kan att från slutet av 1800-talet kom även driften på Stensjö 1 att utföras av arrendatorer och anställda på flertalet av fastigheterna.

Stensjö by tynar bort men räddas

I början av 1900-talet mekaniserades jordbruket allt mer i Sverige och många som arbetade med jordbruket blev arbetslösa. Många utvandrade och andra följde med i den stora industriutvecklingen. Marginella odlingsmarker som de i Stensjö platsade inte längre i det alltmer storskaliga och mekaniserade jordbruket. Många gårdar och torp i Sverige övergavs den här tiden och detta var inte något unikt.

Redan 1910 så skriver Erik Stensiö att skötsel och omvårdnad av byn börjar släpa efter. Arrendatorerna avlöste varandra på löpande band. Det hette här i bygden att i Stensjö så byter man arrendator varje kvartal. Redan under 1930-talet började markerna att växa igen. Inhägnader och diken fick förfalla, och de flesta byggnader tynade bort och en nästan spöklig stämning infann sig i Stensjö. 1945 och 1951 lades byns två sista jordbruk ned. Den sista lantbrukaren var Eugén Andersson, Erik Stensiös bror.

1960 var endast ett kök och en kammare uthyrt till ett äldre par. De var de enda som bodde i byn då.

Stensjö kunde ha blivit en riktig ödeby om förfallet fått fortsätta och tynat bort. Åker och äng hade förvandlats till tråkig granskog. Kvar till eftervärlden hade endast blivit ett namn på gamla kartor där man kunnat se var byn funnits. Kanske lite kulturlämningar som små spår i naturen .

Men Erik Stensiö lyckades skapa ett intresse för byn så att den unika miljön kunde räddas. Mycket tack vare en donation från Gunvor och Josef Aners fond.

Akademin fick lagfart på fyra fastigheter 1960 och återstående två 1963.

Så 1963 stod då Kungl. Vitterhetsakademin som ägare till merparten av byn.

Ekonomibyggnader

När köpet var klart och Vitterhetsakademien tog över Stensjö by började ett gigantiskt restaureringsarbete av byn och dess omgivningar. Man restaurerade alla husen med varlig hand och samtidigt återskapade det gamla landskapet runt byn. Genom detta ville man visa hur detta gamla bondelandskap såg ut för 100-150 år sedan. Man vill också visa vilket enormt arbete det fodrades av dåtidens bonde för att överhuvud taget kunna överleva. Bonden och djuren var i fullständig symbios med naturen och anpassade sig efter de förutsättningar som fanns här. Man utnyttjade allt som fanns tillhands. Minsta lilla möjlighet till odling togs tillvara. Man bröt upp marken mellan sten och hällar för att utnyttja minsta lilla kvadratmeter. Göromålen under de olika årtiderna var noga inrutade. Och landskapet här i Stensjö by har skapats av mycken svett och kraft. Återskapandet och bibehållande av detta förunderliga landskap pågår än i dag. När man träder in här känns det som att komma tillbaka i tiden.

Men man måste vara noga att nämna den levnadsstandard som rådde då. Det var fattigt i Sverige på denna tid. D.v.s. under 1700-talet och fram till dess byn upphörde på 1940-talet. Folk i dessa trakter levde på små marginaler och kunde verkligen konsten att överleva i detta magra landskap. Och när befolkningen ökade så blev pressen ännu hårdare att ha ett drägligt liv.

Marker som tidigare varit igenväxta innan restaureringen

Åkern

Åkrarna har historiskt sett varit små i Stensjö. Flera har legat utspridda ute i skogarna där det funnits möjlighet till odling. I dessa trakter ligger all åkermark i de lägre delarna av landskapet då marken tidigare varit svallad efter inlandsisen.

Som tidigare nämnts har man gjort pollenanalyser i sjön Stärringen och då fått ett fantastiskt uppslagsverk hur och när människan har omformat landskapet till ett kulturlandskap med åker, äng och hage.

Man har hittat 3500 år gamla pollenkorn från korn och vete i sjön Stärringen. Kanske odlades det tidigare men det är det äldsta som finns dokumenterat. Man odlade även rovor på dessa små svedjor som var dåtidens sätt att odla. Man brände marken och utnyttjade det näringsöverskott som bildades i marken. Sen odlade man där ett par år, sedan var marken urlakad. Istället kunde dessa svedjor bli djurbete, eller växte de igen för att på nytt svedjas efter ett par år. Man kan föreställa sig landskapet en försommarkväll då röken ligger tät över landskapet där människor håller på med sitt svedjebruk vilket var dåtidens sätt att skapa odlingsbar mark till att odla på.

Den största och finaste åkern i Stensjö är Kvarngärdet eller Flaten som den också kallas

Genom pollenanalyser vet man att under medeltidens början var landskapet som mest öppet kring Stensjö. Men det öppna landskapet innehöll inte så mycket åkermark utan det var ängsmark och betesmark som var dominerande. Under medeltiden var snittytan för en åker cirka 40 kvadratmeter. Man plöjde i regel med en träåder dryga decimetern och detta kallades för svaljordsbehandling.

Alternativet var att man grävde för hand. De små åkertegarna låg inklämda mellan små försänkningar i naturen. Men oftast låg de i anslutning till bostadshusen.

En viktig milstolpe gällande åkerbruket var när människan blev tvungen att stalla djuren för cirka 2500 år sedan. Orsaken var att klimatet blev långsamt sämre och detta innebar att bonden blev tvungen att skaffa vinterfoder när då djuren stod inomhus under den kalla årstiden. Detta var givetvis ett merarbete för bonden som fick slita hårt för att skaffa hö och kanske lövtäkt till djuren.

Men det innebar också fördelar att ha djuren stallade. Man kunde ta tillvara djurens gödsel för att gödsla åkrarna. Därav fick man större skördar och man kunde nu använda samma åker flera år i sträck då man gödslade den varje år. Det fanns olika brukningsformer för åkern.

Ensäde var den äldsta brukningsformen vilket innebar att samma åkeryta brukades varje år utan att den låg i träda.

Tvåsäde innebar att halva åkerarealen odlades medan den andra halvan låg i träda för att växlas varje år.

Tresäde innebar att åkern indelades i tre delar där två delar odlades medan den tredje låg i träda.

"Äng är åkers moder" är ett gammalt talesätt som betyder att så mycket hö bonden kan skörda så många djur kan han ha. Och mängden djur bestämmer hur mycket gödsel bonden får, vilket i sin tur bestämmer hur mycket åkermark som kan gödslas. Alltså, ju mer hö desto mer åkermark och större avkastning.

Skördetid på en åker i Stensjö för cirka hundra år sedan

I Stensjö-by var åkerarealen inte alls stor beroende på dess naturliga förutsättningar med mycket hållmarker och en grov morän som gjorde det svårt att odla mark. Detta delvis beroende på att landskapet ligger under högsta kustlinjen. Det enda odlingsbara ligger i sänkor och dalar där sediment och organiska jordar svallats ner av Baltiska issjön.

Som man ser nedan så har aldrig åkerarealen varit särskilt stor i Stensjö-by. Det var först under 1800-talet som man fick en markant ökning av arealen.

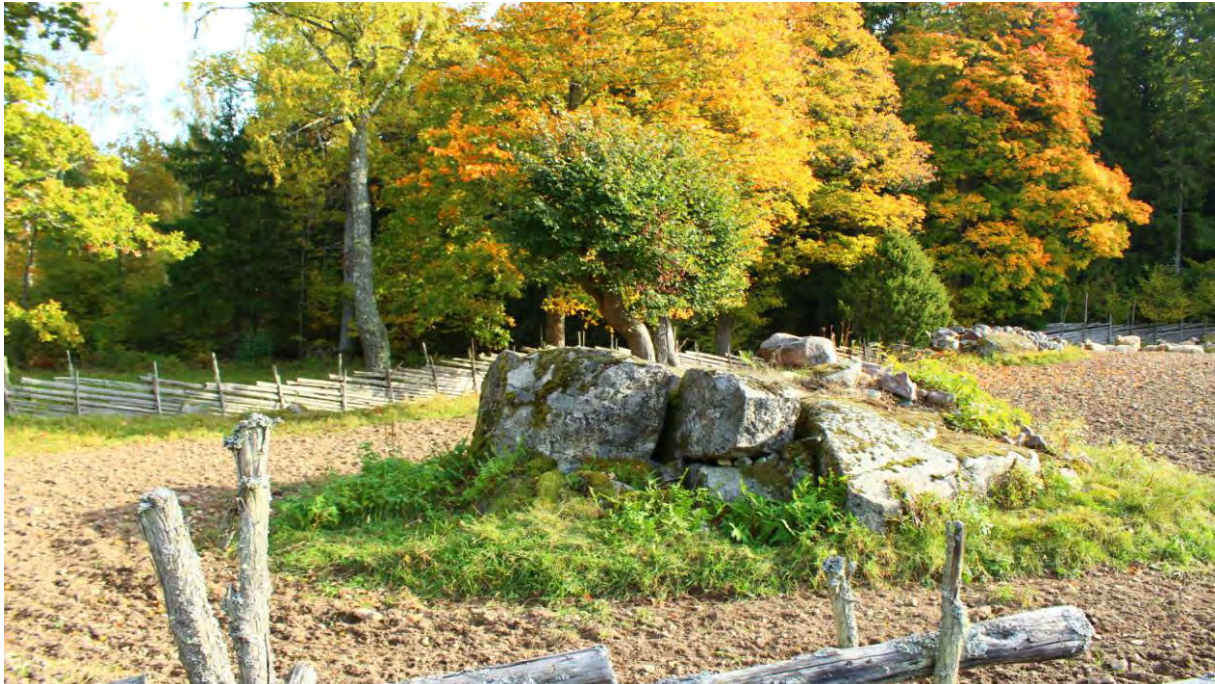
På en karta från 1778 redovisas hela 27 åkerstycken på fastigheten Stensjö nr1. Arealen åkermark finns först noterad under 1300-talet och man ser hur arealen ökar stadigt in på 1800-talet.

- Under 1300-talet 2 spannland vilket innebär 0,38 ha
- 1500-talet 1,33 ha
- 1538 1,7 ha
- Under 1700 talet 7,44 ha
- Under 1800-talets mitt 28 hektar

Under 1700-talet fanns det i Stensjö cirka 40 åkrar med en snittyta av cirka 1800 kvadratmeter (villatomt).

Varför denna markanta ökning till 28 ha under 1800-talet? Jo befolkningen ökade med fler munnar att mätta. Därav krävdes mer åkermark till att odla grödor. Man dikade ut mossar och kärr. Man sänkte sjöar och ändrade vattenflöden, allt för att utvinna åkermark.

Man fick också tillgång till maskiner och bättre teknik när man skulle utföra dessa ibland gigantiska projekt. Vi fick i Sverige under denna tid en agrar revolution.

Typisk småländsk åker med sten

Den stora skillnaden mellan de åkrar som odlades under exempelvis 15–1600-talet och de som fanns under 1800-talet var storleken och placeringen. 1500-talets små tegar låg insprängda lite här och var i naturens svackor bland sten och hållar. De blev ganska snart otidsenliga och var orationella att odla på. Betraktar man landskapet noga så kan man se spår efter dessa små tegar som inte var anpassade för maskinellt bruk. På fårkullen intill undantagsstugan kan man se små terrasserade fossilåkrar som troligen var några av de äldsta åkrarna i byn.

Minskningen av åkermark i landet började så smått kring sekelskiftet 18–1900-tal. Detta ökade markant under 1940-talet för att kulminera under 1950–60-talet. Idag har vi i princip ett landskap som är helt omdanat. Otaliga är de före detta åkerlappar som nu är granskog eller försumpade områden där sly och sumpskogar tagit överhand. Det är med lite vemod när man tänker på vilket enormt arbete som lagts ner för att skapa all den åkermark som idag är borta. Otaliga är de timmar som hårt arbetande drängar, torpare, statare med flera som i fattigdom och elände slitit hårt för att skapa åker och föda åt en hungrande befolkning. De spår man kan se idag av denna epok är odlingsrösen omgärdade av gamla dräneringsdiken i skogarna. Ofta hittar man också rester av ett torp där några krusbärsbuskar och en liten förhöjning i marken där murstocken stått. Studerar man en karta från sekelskiftet och jämför antalet åkrar med nutid så är skillnaden överväldigande.

Men här i Stensjö kan man fortfarande upptäcka det gamla kulturlandskapet som det såg ut för några generationer sedan. Ett landskap som rådde över hela landet.

Gammal nedlagd åkermark

ÄNGEN

En av världens mest artrika områden Skapad av bonden och hans djur

Är det något man förknippar med svensk sommar så hör väl ängen dit. Ingen annan naturtyp har väl beskrivits så väl i vår svenska kultur. Det är mycket man kan acocciera med när man tänker på ängen. Sommar med en äng full av blommor och insekter. Dofter av alla örter. Eller lekande barn på en äng. Ordet äng används idag kanske lite i överflöd d.v.s. till marktyper som egentligen inte är en riktig (slåtter)äng. Ängsmark är mark som genom gammal hävd brukats till slåtter. Det kan också vara nyupptagen slåttermark blivit äng eller en gammal slåtteräng som håller på att växa igen. Ju mer hö och lövtäkt man kunde bärga, ju fler djur kunde man ha. Och därmed fick man mer gödsel som man kunde använda på åkrarna. Och också mer åkermark.

När man skall prata om den svenska ängen skall man komma ihåg några viktiga saker i ängens historia.

Det går inte exakt att fastställa när ängsbruket kom till. Man antar det började när vi fick ett kallare klimat. Och detta varierade givetvis i vårt avlånga land.

Men för ungefär 2500 år sedan fick vi i Sverige en klar klimatförsämring och detta bidrog i allra högsta grad till att den svenske bonden startade "ängsbruksepoken". Detta i sin tur berodde på att bonden var tvungen att ställa in djuren för kylan som var det viktigaste i bondens verksamhet. Och djuren behövde naturligtvis mat under vintern. Det var nu som bonden började skörda vinterfoder och då skapades begreppet äng.

Gammal fägata som leder till ängen (Högarp Virserum)

En förutsättning var att man hade skärande redskap. I begynnelsen använde man sig av flinta som skar av växterna innan man gick över till skäran när järnet kom. Man vet idag att det fanns korta järnliar före Kristi födelse medan långlien inte är känd förrän under vikingatiden.

De första s.k. ängarna var utan tvekan sjö och madängar. Lövängen som de flesta förknippar med den svenska ängen kom inte till förrän vi fick långlien vilket vi fick under vikingatiden.

Det som gjorde ängen så sinnrik var att den skapta täta grässvålen skyddade marken mot kraftig urlakning och erosion. Träden och buskarna i ängen fungerade som "näringspumpar". De hämtar upp näringsämnen från en stor jordvolym och gödslar sen marken med löv och kvistar. Löven från träden är begärliga för dagmaskar som sen bygger upp en näringsrik mylla i marken. Bonden använde också träd och buskar för att reglera ljusförhållanden i ängen. Detta är viktigt för att få en uthållig produktion och lämplig artsammansättning.

Ängens huvudsakliga uppgift var att ge vinterfoder i form av hö och löv. Men den gav också virke, läkemedelsväxter, frukter, bär, bast, honung och mycket mera. I äldre tider innan man hade fruktträdgårdar så stod ofta fruktträden i ängen.

Slätter vid Stensjö

Det finns egentligen tre typer av ängar. Beroende på markens fuktighet.

1. Sjö- Mad- eller kärrängen. Denna ängstyp är den äldsta typen och den var bekväm för bonden. Inte speciellt mycket skötsel utan den gödslades naturligt varje år av vårens högvatten. En gåva från naturen. Det blev stora skördar men kvalitén var sämre. Det var gott om olika gräs- starr- och fräkenarter tillsammans med flera olika örter. Ursprungligen skördade man dessa ängar med flinta och skära. Det fanns olika namn på dessa ängar beroende på vad som växte där.

Starrvall där starrarter dominerar.

Färgvall där fräkenväxter dominerar.

Än idag ser man namn på sjö- och kärrängar som kom till när man bedrev slåtter där. Det hände också att man dämde upp vattnet och fördelade marken med ett noga gjort översilningssystem. Sådana sil- eller dämängar fanns i hela Sverige men var vanligast i Norrland.

2. Sidvallsängen (sidd=sank lågt liggande) som ofta var belägen på sluttande fuktmark. De gödslades av rörligt markvatten.

3. Hårdvallsängen (lövängen) som utvecklades på torr-frisk samt med en träd och buskrik mark. Ofta har dessa hårdvallsängar uppkommit genom svedja. Många har också bildats genom äldre betesmark där man inhägnat och tagit bort barrträd och låtit marken vila. Hårdvallsängen var i äldre tider alltid bevuxen med grupper av träd och buskar. Forskare gav denna ängstyp namnet löväng medan bonden kallade den för olika namn beroende dess beskaffenhet.

Skrinvall är mager och lågavkastande äng.

Skönvall är en fet och bördig äng.

Bladvall innehåller bredbladiga örter och gräs.

Den lövrika ängen bestod av en mosaik av träd- och buskgrupper, öppna partier, gläntor m.m. Endast lövträd fick växa i ängen. Vanliga träd var ask, lind, alm, apfel och björk. Buskskiktet bestod i huvudsak av hassel.

Hårdvallsängen är det i särklass arttätaste och artrikaste markslag i landet.

På ogödslad mark kan man uppnå hela 50 arter per kvadratmeter.

Karakteristiskt för ängsfloran är

- Artrikedom
- Hög arttäthet
- Många sällsynta och hotade arter
- Många floraelement
- slåtter
- Bete
- Ängsarter
- Hedarter
- Frånvaro av gödselgynnade arter

Slättergubbe en blomma som är missgynnad på grund av minskande markhövd

Hårdvallsängen idag och igår.

Om man skulle se tillbaka för att hitta ängsbrukets glansperiod så får det bli medeltiden. I förhållande till befolkningen så var detta ängens stora tid.

Dagens ängar utgör bara en liten bråkdel av vad som funnits. Idag är det enbart små fragment kvar i landskapet mot det tidigare sammanhängande ängslandskapet.

Man räknar med att under 1800-talets mitt då vi hade som mest ängsareal fanns det hela 2 miljoner hektar äng i Sverige, medan det idag endast finns 5-6000 hektar. Man brukar säga att så mycket äng det fanns i en kyrksöcken i Småland så mycket finns i hela Sverige idag.

Under 1800-talet så började ängsarealen att minska. Detta var ett led i jordbruket som alltmer reformerades och moderniserades.

Man omvandlade ängsmark till åker som sen blev vallodling. Man fick då sitt vinterfoder på åkermark som kunde gödslas och man fick stora mängder på små ytor. Under 1900-talet början blev ängen överflödigt och successivt så började den att minska kraftigt. Men på flera håll så höll man på med ängsbruket långt in på 1900-talet och inte då minst i Småland. Orsaken var att flera ängar var steniga och blöta och lämpade sig inte för vallodling. Flera bönder ansåg också att höet från hårdvallsängen var överlägset mest hälsosamt. Och det finns flera belägg att ängar bevarats för sin skönhet skull.

Bonden skötte ängen omsorgsfullt och lät bara nyttiga växter finnas där. Träden som fanns i ängslandskapet hamlades till lövfoder vilket betydde mycket här i Stensjö.

Ängens mosaikformation gjorde att en mängd olika växter fanns där. På eftersommaren betade djuren som då gynnades arter som var beroende av gödsel, tramp- och bete. Den lövrika ängen har sina kärnområden i Väster- och Östergötland, Dalarna, Roslagen, Öland, Gotland och södra Småland.

Alla fick hjälpa till med slåttern

Till slätterarbetet på ängen behövdes mycket folk och alla i byn fick hjälpa till med att slå och räfsa ihop höet mitt i sommaren. När höet var torrt kördes det med höskrinda till ladan i byn. Man kan fantisera om när karlfolket gick på bredd en varm sommardag med sina vassa liar. Ljudet av den svischande lien när gräset föll och små pausar när man lät brynstickan fara över bladet för att behålla skärpan. Små kommentarer om årets skörd kanske. Bakom gick pigorna med sina räfsor och samlade höet i strängar. Räfsorna där skaftet var av gran medan tvärslån därnere var av björk. Räfspiggarna skulle vara av syren vilket var det bästa. Kanske det var en av sommarens varmaste dagar och luften var full av insekter.

Blommorna på ängen

Blomsterprakten och artrikedomen i ängsmarken beror på att näringsämnen tas bort ur jorden när höet slås och ingen särskild växt kan då konkurrera ut någon annan. Om marken gödslas, försvinner många arter och kvar blir ett fåtal näringsgynnade arter som är starkast. På ängen finns många arter som är beroende av slätter och bete och som försvinner när markerna växer igen. Mångfalden på en slätteräng är bland det mesta vi har i Sverige. Det kan vara uppemot 40-50 örter per kvadratmeter. Det är inte enbart markfloran som gynnas utan även insektsfaunan, djur och fågellivet m.m. som drar nytta av ängen.

I och med att ängsarealen har minskat så stort så har även ängsfloran minskat och flera arter är starkt hotade idag. Där det fortfarande bedrivs ängsslätter så utför man en viktig gärning och bevarar ett levande kulturarv och samtidigt med stor biologisk mångfald.

Solvända trivs på ängen

Hur skötte man en äng under ett år

Under våren så var det viktigt att man fagade ängen. Fagning betyder att man städar ängen. Gammalt löv, grenar, gräs m.m. tog man bort. Detta gjorde man under mars/april månad.

Sen fick ängens gräs och örter växta för att under sommaren skördas med den traditionella lieslåttern. Detta skedde kring mitten av juli i dessa trakter. Många av ängens blommor hade nu satt frö och höet fick ligga ett par dagar för att fröa av sig.

Sen hässjade man höet för torkning och därefter körde man hem det till logen.

Sen fick djuren gå in på ängen för efterbete. Detta för att få en tät grässvål. Efter en tid fick ängen vila innan vintern kom. Och snart var det dags för ett nytt år i ängens levnad.

Nyslagen ängsmark

Fattigdom och att hävda sin ställning

Mellan 1720 och 1830 fördubblades Sveriges befolkning. P.g.a. nyodlarverksamhet, nya jordbruksmetoder, skiftesreformer samt sociala reformer. Det negativa i denna utveckling var att många proletariserades och förlorade möjligheten att försörja sig på jordbruk

Många bönder blev egna hemmansägare från att ha varit frälsebönder m.m. Bönderna fick en allt större makt. Både politisk och ekonomisk. Nu blev det viktigt för bönderna att markera sin ställning nedåt mot de obesuttna.

Vid en sockenstämma i Småland försökte bönderna bl.a. hindra för mycket inflyttning i socknen av obesuttna. Vidare försöket man också uppfostra och disciplinera de fattiga att uppföra sig som folk. Detta ledde naturligtvis till motsättningar mellan bönder och folk som befann sig längre ner på den sociala och ekonomiska skalan.

Det var slit och fattigdom för många

Det är inte lätt att vara fattig idag, men det var definitivt inte lättare förr i tiden. Vilka som räknades som fattiga varierade över tid. Ett mått var att fattiga fick skattebefrielse. I gamla skrifter upptäcker man att de fattiga definierades som "krympling" "bräckliga" "svagsint" "gammal och utfattig" "oförmögen till arbete" "sjuk och utfattig". En benämning de fick var som bekant "fattighjon"

De mindre bemedlade som man säger fick bo som inhysta hos släktingar eller före detta husbönder. Det var heller inte ovanligt att äldre fattiga fick ta hand om sina ännu fattigare barn. Ibland blev de hänvisade till socknens fattigstuga.

I 1816 års mantalslängd över de i Stensjö som på grund av fattigdom eller sjukdom var skattebefriade fanns drängen Johan som var "krympling".

I ett annat hushåll fanns en avskedad båtsman och hustru som var "gamla, bräckliga och utfattiga". Makarna hade sex barn att försörja och en piga som var "krympling". I ett annat hushåll bodde svägerskan Maja som var "svagsint".

I torpet Baggevad fanns den inhysta änkan Maria Nilsdotter. Hon var 47 år och "oförmögen till arbete". Vidare fanns Ingrid Larsdotter 53 år gammal. Hon var "sjuk och utfattig".

I 1871 års mantalslängd finner man benämningen "fattighjon".

Man började organisera fattigvården i socknen och enligt fattigvårdsreglemente så hade socknen det övergripande ansvaret för de fattiga. Man delade in socknen i rotar som hade ansvar för sin del. Vid 1900-talets början flyttade flera fattiga från Stensjö till Döderhults fattigstuga.

Rester av ett torp där de fattiga ofta bodde

Tjänstefolkens flyttkultur

Ända sedan 1700-talet har tjänstefolkens "flyktighet" varit ett problem för bönder och myndigheter. Det hävdades att tjänstefolket inte stannade mer än ett år i taget. Inom forskningen har man frågat sig vad denna flyttning beror på. Att det berodde dålig mat, lön, eller inhuman behandling m.m. verkar inte alltid vara sanningen enligt forskningen. Snarare verkar de täta flyttningarna vara ett sätt att hålla sin självständighet gentemot bönderna. Man ville helt enkelt visa att man inte ägdes eller tillhörde någon. Tjänstefolkens flyttkultur var enligt forskare helt integrerad i deras beteende. Denna kultur tycks också ha gällt Stensjö by. Migrationen var säsongsbunden. Den interna flyttningen skedde ofta den 24 oktober varje år. Tjänstefolkens anställningskontrakt bestämdes av tjänstehjonlagen vilken stadgade att man skulle stanna hos sin husbonde under minst ett år med byte den 24 oktober. Ett annat sätt att komma undan denna lag var att man anställdes som daglönare. Noteras kan att utvandringen till Amerika skedde för det mesta under våren.

Tjänstefolk i arbete

Undantagskontrakten

Här i Stensjö så finns en undantagsstuga kvar. Där fick äldre människor möjlighet att bo i en någorlunda trygg ålderdom. Dock var möjligheten för äldre att få bo på en undantagsstuga få förunnat. Det var endast de som ägde ett eget hemman. När äldre bönder i Norden ville dra sig tillbaka från jordbruket på grund av ålder eller andra orsaker kunde de pensionera sig genom att sälja gården till ett av barnen(sonen). Och få sin ålderdom tryggad genom ett undantagskontrakt. Det var inte ovanligt att man drogs sig tillbaka innan man fyllde sextio år . I kontrakten fick barnen eller de som köpt gården hålla de gamle med mat m.m. Det ingick ofta även en åkerlapp. Man fick även ha djur på gården ägor. Ved skulle också de gamle ha tillhanda. Kontrakten var många gånger väl tilltagna vilket medförde konflikter mellan de gamle och de som skulle åläggas sina skyldigheter.

Lars Eriksson i Stensjö var bara 53 år då han 1861 sålde sitt hemman till sin dotter och hennes make. Lars och hustrun Kristina Maria satte sig på undantag. Möjligen berodde det på sjukdom. För Lars dog redan 1864 och låg den sista tiden på Vadstena hospital. Hustrun och änkan Kristina levde som undantagsänka ända till 1892.

Undantagsstugan i Stensjö

Enligt kontrakt skulle Lars och Kristina årligen erhålla följande.

6 tunnor råg	½ tunna korn
½ tunna vete	4 kappar ärter
8 tunnor potatis	¼ tunna sill
9 kappar salt	1 lispund lin
40 riksdaler för sko och sovelpengar	
Nyttjanderätt till husbehovskvarn	
Rätt att hålla 4 får	
Ved huggen och hemforslad	
Rätt till kvarnskjuts när man krävde det	
En försvarlig vård och tillsyn på sin ålderdom	

Torp och backstugor

Man kan säga att byns storhetstid var under 1800-talet. Då var byn som störst med flera hushåll. Och naturligtvis var torp och backstugor inräknade. Dessa hushåll var de fattigast lott, och det var egentligen en mörk sida av den tidens levnad.

Torparromantiken är något falskt som skapade under den epoken. Det fanns torp vid Bursehult som låg vid Djupsjön. Några fanns vid Betsjön, Lindbäcken och Klubbkärret. Backstugor fanns tre stycken strax väster om byn. De låg vid Svingen, Hulteven och en sannolikt vid Lomgölen.

I Kalmar län fanns under slutet av 1800-talet tusentals människor som bodde under dessa svåra förhållanden. Enligt uppgifter så fanns det under denna tid följande antal människor i dessa kategorier.

Torpare Cirka 5500
Backstugor Cirka 3500
Inhysehjon Cirka 4500

Skogens betydelse

Skogen har betytt mycket för Stensjö. Inkomsterna från utmarkerna var en viktig del i försörjningen. Man fick timmer, virke, gärdesgårdar, tjära, kol, ved, bast, bär, m.m. Det man nyttjat den till har varierat med tiden. Under 1700-talet använde man skogen främst till tjärbränning, kolning, ved- och virkesförråd. Man får heller inte glömma jakten som alltid varit viktig i hushållningen. Och givetvis tamboskapen som gick på skogen. Så visst hade skogen stor betydelse.

I begynnelsen var ägande av skogen inte en självklarhet. Skogen var en så kallad allmänning där alla fick ta sin ved och gagnvirke för husbehov. Men det fanns konflikter. Olika grupper och individer kunde hävda olika rättigheter till samma skog. Kronan hävdade sin rätt till skogen och förbjöd t.ex. bönderna att hugga ekar, som ofta var i vägen för böndernas ängsskötsel. Detta var en känd konflikt som ibland resulterade i stämningar med bestraffningar som följde

Gammelskog vid Lomgölen i närheten av Stensjö

Under 1700-talet blev böndernas ställning allt starkare och 1789 gav Gustav den III bönderna fri dispositionsrätt till sin skog. Undantag var dock ek, bok och mastträd. Konflikterna ökade bland bönder och folk som bodde i skogarna. Där det tidigare varit tillåtet att ta sin ved och virke var det nu förbjudet. Alla hävdade sin rätt man haft genom alla tider, vilket ledde till många tvister och bråk.

Noteras kan att om man högg ner träd på annans mark var det "åverkan". Inte stöld som bönder ville ha det till. I kontrakt mellan Hammarsköld och torpare på Stensjö 2 står det att svedjebruk är förbjudet. Vidare skulle man använda sten till hägnader på markerna.

Det finns tecken på att tjärbränning pågått kring Stensjö redan under medeltiden. Och att den var ganska omfattande. Tjära var en stor handelsvara och utskeppades bl.a. från Figeholm.

Tjären användes till att impregnera och skydda olika träkonstruktioner mot väder och vind. Trätjären var under lång tid en av Sveriges viktigaste exportvaror. Det var framförallt till fartyg man använde tjären.

Tjärbränningen var vanlig i Sverige från 1500-talet fram till slutet av 1800-talet, även om det fortsatte lokalt en bit in på 1900-talet. Bränningen skedde vanligen i tjärdalar som i sitt enklaste utförande bestod av en grop grävd som ett sluttande dike. Groparna låg nästan alltid i en slänt. De låg ofta nära där tjärbrännaren bodde för det gick åt stora mängder finhuggen tallved.

Linbastur och smedjor

Kring byn låg förr flera linbastuar där man beredde linet som odlades i byn. Det fanns hela fyra stycken kring sekelskiftet 18–1900-talet. Det var en viktig hantering här i Stensjö, då man kunde sälja en del av de vävda tygerna.

Linbastuarna där man torkade linet låg i en ring en bit utanför själva bykärnan. Det berodde på brandrisken då man eldade i dem när linet skulle torkas. Idag finns en bevarad linbastu kvar i Stensjö.

Smedjorna var hela fem stycken till antalet och även de låg en bit utanför gården för brandrisken. Den sista togs bort redan 1910. Idag finns en identisk som man låtit bygga upp i gammal stil. Den står i närheten av linbastun. Att det fanns så många smedjor i byn kan ha berott på att det var flera fastigheter i byn. Varje fastighet hade sin egen smedja och linbastu.

Om kvarnar

I Stensjö fanns tidigare en ramsåg vid Långsjöbacken. Det var en förutsättning vid försäljning av virket från skogen. Sågen uppfördes troligen i slutet av 1700-talet. Virket flottades över Stärringen till en plats på östra sidan som kallade för "brädplan" enligt en karta från 1914. Sågen brann dock ner en natt i maj 1865 då man sågade dygnet runt. Två man försökte släcka medan en sprang efter hjälp. Det enda de hade att släcka med var en kannekruka och en blöt rock enligt gamla protokoll.

En ny cirkelsåg byggdes vid nuvarande Såghagen under 1890-talet. Samtidigt lades sågen vid Långsjöbacken ner. Till den nya sågen tillhörde en stickhyvel som är bevarad. En tröskloge uppfördes intill sågen som erhöll kraften från vattenhjulet vid sågen. En annan såg lär ha legat en bit upp i Viråsystemet vid Ekvallsfällan, väster om Djupsjön. I början av 1900-talet fanns det tillfälliga sågplatser med ångdrivna sågar. En av dem var vid *Nisse kärr* nära Fejhusmossen.

En mjölnarbostad från en svunnen epok(Boda kvarn Marströmmen)

Under naturhushållningens tid var mjölkvarnen en ytterst viktig anläggning. Här i Stensjö låg två mindre kvarnar s.k. skvaltor vid Kvarnfallet. Båda revs kring 1920. En annan låg vid Kvarnbacken strax ovan Ängelsgöl. Och mellan Stärringen och Långsjön fanns två mindre skvaltor 1709.

De flesta kvarnar drevs av vattenkraft. Det var först under 1800-talets senare del som ångdrivna kvarnar dök upp lite överallt. De äldsta kvarnarna uppfördes redan under medeltiden, men de man påträffar idag är från 18–1900-tal. Det har förekommit enkal skvaltkvarnar till mer avancerade hjulkvarnar och turbindrivna kvarnar. Den vanligaste var dock den enkla husbehovskvarnen, skvaltån. Dessa småkvarnar fanns överallt där det fanns rinnande vatten. Tittar man noga när man är ute i naturen kan man se rester av en liten hålldamm och stenfundamenten efter själva kvarnhuset.

Fisket

Fisket förr var av stor betydelse i mathållningen och det såldes även en viss del. Ålen förekommer som skattepersedel redan från 1500-talet. Och man såg allvarligt på tjuvfiske som förekom även på den tiden. Innan de stora dammarna uppfördes vid Virbo och Virkvarn var vattensystemet mycket fiskrikt. Vandrande lax och havsöring var mycket vanlig på den tiden. Den kallades då för grålox som är ett äldre namn för fisken. Bäcköringen fanns det också gott om, plus gädda, abborre och vitfisk. Det var nätfiske som dominerade men ålfisket var av stor betydelse och då använde man andra redskap. År 1542 uppges att det fanns två lanverk för ål vid Långsjön. En ålkista fanns ända till 1930-talet vid Långsjöbacken. Man kunde få upp till 30 kilo om dagen under försommaren då ålen vandrade ut i havet. Säkerligen fångade man även ål vid Viråns forsar intill byn.

Flodkräftan var mycket riklig förr innan kräftpesten kom under 1980-talet. Dessa kräftor var lika eftertraktade då som nu.

Redskapen man hade var ofta gjorda av trä. Man gjorde ledanordningar av sten eller trä i forsarna och ledde slutligen fisken i tinor eller timrade s.k. laxkistor. Lanverk var träanordningar som byggdes vid strömmande smala partier där fisken leddes ner i speciella kistor eller trämjärdar.

Förekomsten av olika former av fasta redskap och fiske har förmodligen bedrivits ända sedan de första bofasta kom hit för flera tusen år sedan. Och säkert har generationer av småpojkar suttit vid Virån en försommarekväll och metat abborre med ett spö av hassel med en fet dagmask dinglande på kroken.

Lekande havsöring vid Stensjö by anno 2011